

*Spomenici II
svjetskog rata u
Crnoj Gori*

Spomenici II svjetskog rata u Crnoj Gori

Autorka: dr Slavica Stamatović Vučković, vanredna profesorica, Arhitektonski fakultet, Univerzitet Crne Gore

Saradnice: Aleksandra Kapetanović, Biljana Gligorić, Tatjana Rajić

Izdavač: EXPEDITIO Centar za održivi prostorni razvoj, Kotor

Lektura: Danijela Đilas

Dizajn i priprema za štampu: Expeditio

Ilustracije: Srđa Dragović, Bogdan Bogdanović, Legat arh. Svetlane Kane Radević

Fotografije i ilustracije: Slavica Stamatović Vučković, Lazar Pejović, Novica Stamatović, Aleksandra Kapetanović, Vuk Džuver, Ognjen Bjelica, Srđa Dragović, Studio Marko Mušić, Legat arh. Svetlane Kane Radević / Arhitektonski fakultet - Univerzitet Crne Gore, Arhiv Crne Gore AO Berane, Spomenici Revoluciji Jugoslavija – monografija, Luka Tomanović – monografija, SAZI Archive, miruhbosne.com, Bojan7B/commonswiki, Expeditio, architectuul.com, butua.com, shutterstock.com

Fotografija na naslovnoj strani: Lazar Pejović

Štampa: Biro Konto, Igalo

Tiraž: 1000 copies

©2020 expeditio

The project has been supported by the Ministry of Culture of Montenegro within the framework of a public competition for awarding funding for the projects/programmes of non-governmental organizations "Diversity of Expression of the Independent Cultural Scene".

Kao osnova za izradu ove publikacije korišćen je materijal prikupljen u okviru projekta *WWII Monument SEE - Procjena spomenika posvećenih II svjetskom ratu u Crnoj Gori za formiranje novog regionalnog turističkog proizvoda / kulturne rute u jugoistočnoj Evropi*, koji je tokom 2018/2019. godine sprovela NVO Expeditio. Aktivnosti ovog projekta realizovane su u okviru granta koji je obezbijeđen kroz Projekat za razvoj i promociju turizma, Savjeta za regionalnu saradnju (Regional Cooperation Council - RCC) i finansirane sredstvima Evropske unije.

Slavica Stamatović Vučković, autorka knjige, je vanredna profesorica na Arhitektonskom fakultetu Univerziteta Crne Gore. Magistrirala je na Univerzitetu „La Sapienza“ u Rimu i doktorirala na Arhitektonskom fakultetu u Beogradu. Dobitnica je više inostranih stipendija (NTU-Athens; I.S.U.F.I. - University of Lecce; JFDP - USA). Autorica je monografije *Arhitektonska komunikacija: Objekti kulture u Crnoj Gori 1945-2000* (UCG, 2018), kao i brojih naučno-istraživačkih radova koji su objavljeni u domaćim i inostranim časopisima i publikacijama. Učestvovala je na XI Bijenalu arhitekture u Veneciji 2008. godine. Među dobitnicima je Trinaestojulske nagrade (2009).

SADRŽAJ

Uvod	4
Spomenici II sv. rata u Crnoj Gori	8
Memorijalni kompleks „Dola”	9
Spomenik Palim borcima pod Trebjesom.....	13
Spomenik na Barutani.....	17
Spomenik Slobodi na Jasikovcu	23
Zapis o građenju spomenika u Ivangradu	27
Spomen-dom Kolašin	37
Spomen-park u Grahovu	41
Spomenik Palim borcima u Golubovcima.....	43
Spomenik Revoluciji u Virpazaru.....	45
Spomenik Partizanu-borcu u Podgorici	47
Spomenik na Stražici u Pljevljima	49
Spomenik Palim borcima na Žabljaku.....	51
Ostali spomenici	53
Antifašističke mape Bara i Nikšića	55
Bibliografija	57
Fotografije i ilustracije	60

ZNAČENJE SKRAĆENICA

AFŽ: Antifašistički front žena

AVNOJ: Antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Jugoslavije

CK: Centralni komitet

DACG: Državni arhiv Crne Gore

DACG AO: Državni arhiv Crne Gore - Arhivsko odjeljenje

JNA: Jugoslovenska narodna armija

KPJ: Komunistička partija Jugoslavije

NOB: Narodnooslobodilačka borba

NOR: Narodnooslobodilački rat

SFRJ: Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija

SRCG: Socijalistička Republika Crna Gora

ZAVNO Crne Gore: Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Crne Gore

AF UCG - Arhitektonski fakultet, Univerzitet Crne Gore

FDU UCG - Fakultet dramskih umjetnosti, Univerzitet Crne Gore

FLU UCG - Fakultet likovnih umjetnosti, Univerzitet Crne Gore

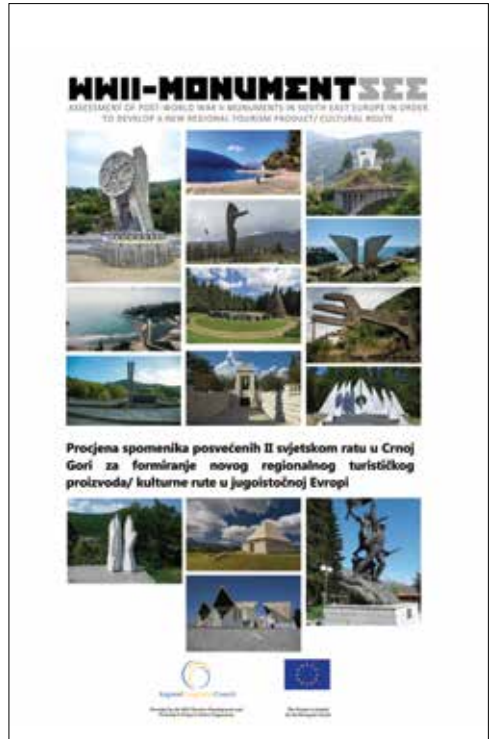
UCG - Univerzitet Crne Gore

UVOD

Regionalni projekat *WWII Monument SEE* - Procjena spomenika posvećenih II svjetskom ratu u Crnoj Gori za formiranje novog regionalnog turističkog proizvoda / kulturne rute u jugoistočnoj Evropi, čiji je nosilac NVO Expeditio iz Kotora, sproveden je tokom 2018/2019. godine. Aktivnosti ovog projekta realizovane su u okviru granta koji je obezbijeden kroz Projekat za razvoj i promociju turizma, Savjeta za regionalnu saradnju (Regional Cooperation Council - RCC) i finansirane sredstvima Evropske unije.

U okviru ovog projekta urađeno je opsežno istraživanje vezano za najznačajnije spomenike posvećene Drugom svjetskom ratu (Narodno-oslobodilačkom ratu, NOR-u) na teritoriji Crne Gore. Istraživanjem je prepoznata šira lista od 25 značajnih spomenika, a detaljnije je obrađeno njih 11, koji su prezentovani i u ovoj publikaciji. Prikupljeni podaci su pokazali višeslojni značaj spomenika posvećenih NOR-u, njihovo trenutno fizičko stanje i upotrebu, kao i njihov turističko-kulturni potencijal na lokalnom, a posebno na regionalnom nivou. Svih 11 odabranih spomenika su važna i vrijedna umjetnička djela poznatih i priznatih jugoslovenskih i crnogorskih umjetnika i arhitekata: Miodraga Živkovića, Bogdana Bogdanovića, Luke Tomanovića, Draga Đurovića, Svetlane Kane Radević, Branka Bona, Marka Mušića, Vukote – Tupe Vukotića, Slobodana Boba Slovinčića, Mirka Ostoje, Vojina Bakića, Aleksandra Prijjica, Branka Filipovića-Fila, Vojislava Đokića, Mirka Đukića.

Najveći broj spomenika podignut je 70-ih godina XX vijeka (6 spomenika), krajem 50-ih i početkom 60-ih podignuti su spomenici u Podgorici, Pljevljima, Virpazaru i Žablaku (period 1957-63), a najkasnije

Naslovna strana studije realizovane u okviru projekta *WWII Monument SEE*

je podignut spomenik pod Trebjesom (1987). Gotovo svi spomenici građeni su sredstvima samodoprinosu mještana, pojedinih društveno-političkih grupa i institucija, što je često podrazumijevalo dugi niz godina realizacije. Kulminacija izgradnje spomenika i objekata spomeničkog karaktera u Crnoj Gori, kao uostalom i na teritoriji cijele bivše Jugoslavije, dešava se 70-ih godina, posebno realizacijom prvonagrađenih rješenja na opštejugoslovenskim arhitektonsko-urbanističkim konkursima, kao što je Spomenkom u Kolašinu (1971-75) i nikada završen, Dom revolucije u Nikšiću (1986-), arhitekta Marka Mušića, dok je posljednji u nizu objekata te vrste Dom revolucije u Baru (1983), arhitekata Danila i Radmile Milošević.

11 detaljno prezentovanih spomenika se nalaze u 8 crnogorskih opština: Plužine, Žabljak, Nikšić, Podgorica, Bar, Kolašin, Berane i Pljevlja. Obilaskom spomenika, kreiranjem foto-dokumentacije, prikupljanjem arhivskog materijala, periodike, stručne literature, zvanične dokumentacije (Lista zaštićenih kulturnih dobara, opštinski registri spomen-obilježja, planska dokumentacija i sl), kao i spiska aktera (Uprava za zaštitu kulturnih dobara, Ministarstvo kulture Crne Gore; lokalne vlasti -opštine; Savez udruženja boraca NOR-a – SUBNOR (Savez udruženja boraca NOR-a i antifašista Crne Gore); udruženja (UBNOR-i) po opštinama; turističke organizacije po opštinama i sl. napravljen je detaljan pregled odabranih spomenika.¹

Istraživanje je pokazalo da je stanje ovih spomenika uglavnom solidno, ali da su, pogotovo neki od njih (Trebjesa – Nikšić; Barutana – Podgorica) zapušteni i da zahtijevaju određene intervencije. Takođe, na nekima od njih su u proteklih desetak godina izvršene, ili su u toku, sanacije (Spomenik Partizanu-borcu – Podgorica; Grahovo – Nikšić, Žabljak; Stražica – Pljevlja, Jasikovac – Berane) i njihovo stanje je uglavnom zadovoljavajuće. Spomen-kompleks „Dola“ kod Plužina je jedini od 11 odabranih spomenika koji je, pored primarno memorijalnog, dobio i novi, religiozni karakter, izgradnjom manje pravoslavne crkve sa zvonikom u sklopu spomen-kompleksa.

Od 11 spomenika samo 3 (Stražica – Pljevlja; spomenik Partizanu-borcu – Podgorica; Golubovci – Podgorica) se nalaze na Listi zaštićenih spomen-obilježja Uprave za zaštitu kulturnih dobara; 4 se pominju na Listi pod neadekvatnim nazivom kao „spomen-ploče“

¹ Za detaljnije informacije pogledati: Procjena spomenika posvećenih II svjetskom ratu u Crnoj Gori za formiranje novog regionalnog turističkog proizvoda/kulturne rute u jugoistočnoj Evropi, dostupno na: <https://bit.ly/2RvA815>; https://issuu.com/expeditiokotor/docs/individual_assesment-crna_gora

Spomenik palim borcima u Grabovu

(Grahovo, Jasikovac, Trebjesa, Virpazar – Bar), što se zapravo odnosi na prvobitnu markaciju spomen-lokaliteta, prije izgradnje spomenika, dok preostala 4 (Dola, Barutana, Žabljak, Spomen-dom u Kolašinu) nijesu na Listi. Indikativno je da, jedan od regionalno i internacionalno najprepoznatljivijih i najpoznatijih spomenika u Crnoj Gori (Barutana – Podgorica) nije na ovoj Listi, već se samo nalazi u Registru spomen-obilježja opštine Podgorica, što je svakako i jedan od razloga njegovog trenutno vrlo zapuštenog stanja. Spomen-dom u Kolašinu, kao arhitektonski objekat, takođe nije zaštićen.

Iako je stanje spomenika posvećenih NOR-u u Crnoj Gori vrlo raznorodno, činjenica je da

je, pogotovu posljednjih pet godina, odnos prema ovoj grupi nepokretne kulturne baštine značajno izmijenjen u pozitivnom smislu i da se i na institucionalnom nivou počeo prepoznavati njihov slojeviti značaj i potencijal. Tome svakako doprinosi, posljednjih godina izraženo prisutno, opšte interesovanje za teme i nasljeđe iz perioda socijalističke Jugoslavije, kako na regionalnom tako i na internacionalnom nivou.

Knjiga koju imate u rukama „Spomenici II svjetskog rata u Crnoj Gori“, dio edicije *Kulturne rute Crne Gore*, zamišljena je kao vodič kroz ovaj značajni segment crnogorske i regionalne kulturne baštine. U njoj je predstavljeno 11 pomenutih spomenika sa posebnim akcentom na 5 koji su već prepoznati na regionalnom i internacionalnom nivou (Dola, Trebjesa, Barutana, Jasikovac, Spomen-dom u Kolašinu), čime lista zanimljivih i vrijednih primjera ovog dijela kulturnog nasljeđa svakako nije iscrpljena. Posebno mjesto u knjizi našao je i „Zapis o građenju spomenika u Ivangradu“ arhitekta Bogdana Bogdanovića što je dodatno obogaćuje i unapređuje budući da, koliko je poznato, nije bio dostupan široj javnosti od prvog objavljivanja 1980. godine. Pored toga, publikacija sadrži i značajan arhivski materijal, posebno u vezi sa spomenicima na Barutani i Jasikovcu, koji se ovom prilikom objavljuje prvi put.

Iako je, iz svih pomenutih razloga, značaj ove knjige nesumnjiv, njen glavni cilj je prepoznavanje spomenika posvećenih II svjetskom ratu, njihova valorizacija i afirmacija kao važnog segmenta cjelokupnog kulturnog nasljeđa Crne Gore, pa time i njihova promocija kao šireg, regionalnog kulturno-turističkog proizvoda tj. dijela kulturnih ruta jugoistočne Evrope. U tom smislu, ova knjiga tek pokreće ovu značajnu temu i sigurno će dobiti svoj adekvatan nastavak kroz neke buduće oblike valorizacije i afirmacije.

Prisustvo tradicionalne ornamentike: spomenik na Barutani (lijevo), ornament sa narodne nošnje (sredina), spomenik na Jasikovcu (desno)

Prikaz spomenika na mapi Crne Gore

- ★ 11 spomenika koji su detaljnije obrađeni u ovoj knjizi
- ★ 14 spomenika koji nijesu detaljno obrađeni u ovoj knjizi, ali su bili dio realizovanog istraživanja u okviru projekta WWII Monument SEE

SPOMENICI II SVJETSKOG RATA U CRNOJ GORI

DOLA

NIKŠIĆ

JASIKOVAC

BARUTANA

KOLAŠIN

GRAHOVO

PLJEVLJA

ŽABLJAK

VIRPAZAR

PODGORICA

GOLUBOVCI

Spomenik Palim borcima na Trubjeli
Nikšić

Spomenik Palim borcima i žrtvama fašizma Andrijevice

Spomenik Pobjede
Ulcinj

Spomenik Palim borcima Rijeka Crnojevića
Cetinje

Spomenik na Obadovom Brijegu
Danilovgrad

Partizansko spomen-groblje Breza
Kolašin

Spomenik u Lubnicama
Berane

Spomenik Palim borcima u žrtvama u NOR-u
Kotor

Spomenik na Lazinama
Danilovgrad

Spomenik Palim borcima
Rožaje

Spomenik Bezmetković u spomen-kompleksu u Savskoj Dubravi
Herceg Novi

Memorijalni kompleks Ljutotuk
Danilovgrad

Spomenik u Vranjskim njiivama
Podgorica

Spomenik Palim borcima
Kolašin

MEMORIJALNI KOMPLEKS „DOLA“

Memorijalni kompleks „Dola“

Lokacija: Plužine, mjesto Dola, selo Miljkovac, put Nikšić-Plužine, 15-ak kilometara od raskrsnice Nikšić-Žabljak-Plužine

Autor: Luka Tomanović, vajar (1909 – 1992)

Godina izgradnje: 1975/76.

Godina otvaranja: 1977.

Memorijalni kompleks „Dola“ je podignut u znak sjećanja na postradale stanovnike Župe pivske, a najvećim dijelom sela Miljkovac (među njima najviše iz bratstva Blagojevića), koje su 7. juna 1943. godine ubili pripadnici fašističke Sedme folksdojčerske SS divizije „Princ Eugen“. Napad na Pivski kraj dogodio se tokom V ofanzive (operacije „Schwarz“/ „Crno“) i Bitke na Sutjesci, koja se od kraja maja do polovine juna 1943. godine odvijala u jugoistočnoj Bosni na granici sa Pivom i tadašnjim durmitorskim srezom. U Dolima je u jednom danu ubijeno 522 stanovnika, od čega 109 djece¹, a jedna

Memorijalni kompleks „Dola“ - skulptura „Ruke“

¹ U nekim izvorima se pominje 170 djece. Pejović, P. (2010), 24.

beba je i rođena na stratištu. U periodu od 10 dana, ubijeno je ukupno 1.260 stanovnika ovog kraja.

Spomen-kompleks „Dola”, bez imena poginulih, postavljen je u netaknutoj prirodi i sastoji se od četiri spomenička dijela u kojima se nalazi po jedan centralni skulpturalni motiv, a koji prostorno i simbolički kreiraju jednu cjelinu: *Ruke* (dim. ~ 3x3m), *Majka sa djecom* (poetski naziv „*U krilu bronzane majke*”, dim. ~ 1.5x2m), *Spomen-ploča – stela*, ženska kosturnica (dim. ~ 0.8x1.7m) i *Tužbalica* - muška grobnica (dim. ~ 1x2m). Nakon ulaska u spomenički kompleks, najprije se nailazi na skulpturu u betonu – *Ruke*, u bijeloj boji, koja je postavljena na najvišoj koti, betonskom platou sa koga se vide udoline (doli) u kojima se, na različitim mjestima, nalaze ostala tri skulpturalna obilježja. Skulptura *Ruke* se sastoji od tri otvorene šake uzdignute prema nebu, različitih dimenzija, koje predstavljaju ruke muškarca-oca, žene-majke i djeteta, odnosno zajedno kreiraju jasan simbol porodice,

Memorijalni kompleks „Dola“ - skulptura „Majka sa djecom“

Skulptura „Majka sa djecom” (U krilu bronzane majke)

ukazujući na cjelokupne porodice koje su stradale na ovom mjestu. Od te primarne skulpture koja dočekuje posjetioca, uskim betonskim stepeništima formirana su spuštanja ka udolinama, i na desnoj i na lijevoj strani od pristupnog platoa. Daljim kretanjem kroz prostor dolazi se do skulpture u bronzi – *U krilu bronzane majke* – figure majke sa četvoro djece različitih uzrasta, koje majka pokušava da zaštiti u trenutku naglo prekinute dječje igre. U ovom skulpturalnom obilježju, vajar Tomanović primjenjuje poseban psihološko-figurativan pristup kroz koji iskazuje osoben lirski senzibilitet. Defomisane i rastočene konture dječjih tijela iskazuju naivnu dječju razigranost, prisutnu bez obzira na ratne strahote, ali istovremeno simbolizuju i veliki bol i strah kroz koji djeca prolaze. U nastavku kružnog kretanja kroz kompleks, dolazi se

do spomen-ploče - bijele stele sa pokidanom pletenicom, kojom je obilježeno mjesto na kome su stradale žene (ženska kosturnica). Kao posljednja u nizu, u najnižoj udolini, postavljena je bronzana skulptura žene-tužbalice na niskom kamenom postamentu, koja obilježava grobnicu muškaraca. Posebnu lirsku ekspresivnost u spomen-kompleksu nose upravo skulpture u bronzi, *Majka sa djecom* i *Tužbalica*, koje pokazuju duboka psihološka stanja, izmiješanog straha i tuge.

Kretanje u memorijalnom prostoru je kružno, tako da je cijeli spomen-kompleks moguće obići u oba smjera, a posjetilac se uvijek vraća na pristupni prostor – betonski plato na kome se nalazi skulptura *Ruke*. Razuđenost spomenika u Dolima, kroz nekoliko odvojenih prostornih cjelina, posljedica je činjenice da su u danu stradanja žrtve bile podijeljene u tri odvojene grupe: muškarce starije od 15 godina, žene i djevojke, i djecu. Otuda i tri grupacije u memorijalnom prostoru.

Izgradnja spomen-kompleksa otpočinje idejnim procesom tokom 1975/76. godine, a završava se 1977. godine, neposredno nakon izgradnje Pivske hidrocentrale i formiranja vještačke vodene akumulacije - Pivskog jezera, kada je i Pivski manastir izmješten na drugu lokaciju.

Spomen ploča - stela - ženska kosturnica

Skulptura u bronzi - „Tužbalica“

Investitori spomen-kompleksa su bili uglavnom stanovnici sela Miljkovca i Opština Plužine, a posebno srodnici postradalih. Pored spomenika je 2011. godine izgrađena manja pravoslavna crkva posvećena Svetom Jovanu Krstitelju², a 2016. godine je dodat i drveni zvonik (Eparhija budimsko-nikšićka). Dominantan materijal sakralnih objekata je kamen, a gornji dio zvonika je urađen u drvetu. Podaci o stradanju koje je povod izgradnje memorijalnog kompleksa su napisani iznad ulaza u crkvu. Na glavnom putu Nikšić-Plužine postoji saobraćajna info-tabla na kojoj je naznačeno skretanje za spomen-kompleks „Dola“. Spomenik se kontinuirano posjećuje i održava, a posebno na dan stradanja poginulih 7. jun.³

² 7. jun je pravoslavni vjerski praznik – Treće obretenje glave Svetog Jovana Krstitelja

³ Isto.

Memorijalni kompleks „Dola“ (sakralni objekti u pozadini su dodati kasnije i nisu dio originalanog izgleda spomeničkog kompleksa)

LUKA TOMANOVIĆ

Lepetani, 1909 – Igalo, 1992.

Poznati crnogorski vajar koji je stvorio obimno skulptorsko djelo – spomeničke biste, portrete i intimnu skulpturu, čiji rad karakteriše spajanje tradicije i modernog, izraženo najvećim dijelom u kamenu i drvetu. Tomanović je od 1941. godine učestvovao u NOB-u, 1952. godine je diplomirao na Akademiji primijenjenih umjetnosti u Beogradu, a u periodu od 1953. do 1964. godine je bio direktor Umjetničke škole u Herceg Novom. Bio je član ULUCG-a i CANU. Dobitnik je mnogih nacionalnih i drugih nagrada i priznanja.

Pored memorijalnog kompleksa u Dolima, Tomanović je uradio i niz drugih spomenika i spomen-obilježja,

od kojih se posebno izdvajaju: spomenik Bezmetković (Herceg Novi); spomenik Krivošijskim ustanicima (Risan-Kotor), spomenik Narodnim herojima Milanu Spasiću i Sergeju Mašeri (Tivat); spomenik Palim za slobodu (Kotor) i dr.

SPOMENIK PALIM BORCIMA POD TREBJESOM

Spomenik Palim borcima pod Trebjesom

Lokacija: Park-šuma „Trebjesa” – poseban prirodni predio; Šetalište Vita Nikolića, Nikšić

Autor: Ljubomir Ljubo Vojvodić, arhitekta
Izgradnja spomenika: 1985–87.
Otvaranje spomenika: 1987.

Spomenik Palim borcima pod Trebjesom je podignut u znak sjećanja na više od 1.500 poginulih sa teritorije opštine Nikšić u toku Drugog svjetskog rata, od ukupno oko 11.000 koliko je učestvovalo u partizanskim jedinicama.¹ Izveden je po projektu nikšićkog arhitekta Ljubomira Ljuba Vojvodića, a inaugurisan je 18. septembra 1987. godine, na dan proslave 43 godine od oslobođenja grada Nikšića (18. septembar 1944. godine). Spomenik je podignut u neposrednoj blizini mjesta na kome su 9. maja 1942. godine italijanski vojnici ubili 32 rodoljuba-partizana,

¹ U nekim podacima o spomeniku navodi se da se spomenik odnosi i na svih 305.000 Jugoslovena koji su poginuli za slobodu.

borca za slobodu koji su u aprilu iste godine zarobljeni u borbama za Nikšić, kao odmazdu za vojne gubitke. Među ubijenim partizanima bio je i poznati rodoljub, student prava Čedomir Ljubo Čupić (1913–1942), čija je upečatljiva fotografija, sa „okovanim rukama i osmijehom na licu”, napravljena neposredno pred pogubljenje, postala simbol antifašističke borbe i prikaz legendarne priče o herojstvu. Čupić je posthumno (10. jula 1953. godine) dobio orden narodnog heroja, a njegov spomenik – statua u bronzi – postavljen je na Trgu slobode u centru Nikšića, jula 2018. godine.

Lokacija spomenika je u blizini centralne gradske zone, u podnožju brda Trebjesa u jugoistočnom dijelu grada, na kraju Šetališta Vita Nikolića i u neposrednoj blizini ulaza u Novo groblje. Spomenik se zapravo nalazi u park-šumi „Trebjesa” površine 156ha, koja je od 2000. godine zaštićena kao poseban prirodni predio.² U širem okruženju spomenika nalaze

² Trebjesa se prvi put pominje u Ljetopisu popa Dukljanina (XII v), a na južnim padinama vidljivi su ostaci kuća starih Trebješana iz 16-og vijeka. Odlukom SO Nikšić od 27. 12. 2000. godine je park-šuma „Trebjesa” zaštićena kao „posebni prirodni predio”, zbog svojih prirodnih karakteristika, velikog

Spomenik Palim borcima pod Trebjesom, Nikšić

se i Saborna crkva Svetog Vasilija Ostroškog (1899), Dvorac kralja Nikole (1900), kao i

naučnog značaja, estetske, pejzažne, kulturno-istorijske i sportsko-rekreativne vrijednosti. Izvod iz Odluke o zaštiti:

„Na vrlo malom prostoru koji zauzima Trebjesa (oko 156ha) neposredno uz gradsko naselje, egzistira neobično veliki broj biljnih vrsta, tj. prisutno je više od 200 zeljastih i 40 drvenastih vrsta, od čega je dosadašnjim istraživanjima utvrđeno postojanje 15 endemičnih vrsta Balkanskog poluostrva. Zahvaljujući svojoj izuzetno bogatoj flori, Trebjesa se našla na listi potencijalnih IPA (važna biljna staništa) područja. Neke od njih imaju karakter vrsta od međunarodnog značaja (zaštićene CITES Konvencijom) zbog činjenice da su endemične i veoma rijetke, te da je njihovo klasično nalazište u Crnoj Gori.

Trebjesa je stanište značajnog broja životinjskih vrsta, od kojih se mnoge nalaze na evropskim i svjetskim Crvenim listama za koje su utvrđene kategorije ugroženosti, neke od njih su obuhvaćene međunarodnim konvencijama, a takođe je evidentirano i prisustvo endemičnih vrsta. Istraživanjima je utvrđeno postojanje 6 vrsta puževa, 58 vrsta insekata, 54 vrste ptica, kao i prisustvo 14 vrsta gljiva od kojih neke imaju status međunarodno značajnih vrsta.“

hotel „Trebjesa“ (1971)³ koji se nalazi u borovoj šumi sa vidikovcem, na vrhu brda Trebjesa. Lijep prirodni ambijent na izvorima rijeke Mrkošnice koji se nalazi neposredno uz spomenik daje cijelom spomeničkom prostoru posebno ugodan ambijentalni karakter.

Spomenik pod Trebjesom je materijalizovan dominantno u natur-betonu, a naglašena skulpturalna plastika, visine oko 12m, postavljena je u centar radialnog postamentalnog podnožja koje je, sa nekoliko stepenika, podignuto od nivoa terena.

Osnovni estetsko-simboličko-oblikovni motiv spomenika pod Trebjesom je ‘petougao u krugu’, odnosno ornamentalno stilizovana petokraka zvijezda, koja je prisutna u različitoj razmjeri u oba oblikovna plana: najupečatljivijem detalju spomenika - betonskom disku prečnika oko 3m

³ Nikšićkog arhitekta Slobodana Vukajlovića (1934-2006).

Spomenik Palim borcima pod Trebjesom - detalj centralnog motiva - ornamentalni disk

Spomenik Palim borcima pod Trebjesom - detalj

i horizontalno razvijenom postamentalnom podnožju.

Dominantna centralna vertikala spomenika je kompoziciono sastavljena od dva suprotstavljena elementa, centričnog vertikalnog koji daje staričnost i monumentalnost i dva zakošena elementa koji uvode izrazitu dinamiku u kompoziciju. Zakošeni elementi nose veliki ornamentalno obrađen disk na kome se uočava petokraka zvijezda kao osnovni geometrijski i simbolički motiv. Disk je istovremeno i apstrahovana geometrija i prirodna forma cvijeta. Izražena dinamika vertikalne skulpturalne plastike, postignuta upravo zakošenim elementima koji nose prepoznatljiv betonski disk, dodatno je

naglašena kanelurama u betonu. Cjelokupna kompozicija, višeslojna u simboličkom smislu, nudi i asocijaciju na pticu sapetih krila koja nije uspjela da poleti, simbolišući ugašene živote poginulih.

Isti geometrijski element koji je prisutan na disku - 'petougao u krugu' tj. petokraka zvijezda - prepoznatljiv je i u osnovi spomenika. Postamentalna zona je vertikalno razučena kroz osam nivoa-stepenika koji vode do podnožja centralne vertikale sa diskom. U podnožju spomenika su, okružujući centralnu skulpturalnu plastiku u formi kruga, postavljeni manji diskovi sa imenima poginulih uklesani na pločama crnog granita. Pored ploča u granitu, svi ostali elementi spomenika su urađeni u betonu.

SPOMENIK NA BARUTANI

Spomenik Palim borcima Lješanske nahije - „Spomenik poginulim Lješnjanima u borbama za slobodu” (naziv ispisan na spomeniku)

Lokacija: Podgorica, Mjesna zajednica Barutana, na putu Podgorica–Cetinje
 Autorka: Svetlana Kana Radević (1937–2000), arhitektica
 Izgradnja spomenika: 1975–80.
 Otvaranje spomenika: 1980.

Spomenik na Barutani predstavlja spomen-obilježje u znak sjećanja na žitelje Lješanske nahije¹ koji su poginuli u oslobodilačkim ratovima u prvoj polovini XX vijeka: Balkanskim ratovima (1912–1913), Prvom svjetskom ratu (1914–1918) i Drugom svjetskom ratu (1941–1945). Nalazi se neposredno uz centralne sadržaje Mjesne zajednice Barutana (nekadašnju osnovnu školu, ambulantu, poštu i ostale preteče sadržaje) koji danas nijesu u funkciji, na magistralnom putu Podgorica–Cetinje. Spomenik je izgrađen po prvonagrađenom idejnom rješenju arhitekte

¹ Lješanska nahija je jedna od četiri nahije Stare Crne Gore.

Svetlane Kane Radević, a izgradnja spomenika je završena 1980. godine kada je i otvoren.

U jesen 1975. godine je raspisan republički arhitektonsko-urbanistički konkurs, koji je bio otvorenog karaktera, ali je takođe bio pozvan i određeni broj autora, među kojima su bili arhitektica Svetlana Kana Radević i Slobodan Bobo Slovinčić (1943–), likovni umjetnik.² Na konkurs je u regularnom roku pristiglo svega tri idejna rješenja, zbog čega je Odbor za izgradnju spomenika razmišljao da konkurs ponovi, iako bi to značajno usporilo cijeli proces. Konkursno rješenje arhitektice Radević kao četvrto, koje je sadržavalo i maketu, poslato je oktobra 1975. godine iz SAD-a, preko konzulata SFRJ u Njujorku, ali je, iz nepoznatih razloga, bilo zagubljeno sve do fabruara naredne godine.³

² Ostala dva pristigla rada su bila: rad pod šifrom „12-45”, arhitektonskog tehničara Bogića Vukićevića iz Titograda i rad pod šifrom „Zavičaj”, akademskog slikara prof. dr Dragoljuba Bata Vukićevića iz Sutormora, koji su bili u kategoriji „nepozvanih učesnika” i dobili novčanu nadoknadu od 2.500 dinara. Izvor: Izvještaj žirija za izbor idejnog rješenja spomen-obilježja Lješnjanima poginulim u oslobodilačkim ratovima 1912–1945. godine, od 16. IV 1976. Fond SUBNOR – Spomenik Lješanska nahija 1976, Arhiv Crne Gore – AO Podgorica

³ U dokumentaciji se nalazi i informacija da je